

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ

Сучасна лінгвокультурологія характеризується тенденціями до вивчення культурної семантики мовних знаків, зокрема й фразеологічних, яка формується при взаємодії мови й культури. Лінгвокультурологічний підхід у фразеології будується на тому положенні, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі визначення світу; мова сприяє збереженню і трансляції загального запасу культурних цінностей. Тому загальноновизнаючою є думка про те, що саме фразеологічний склад мови найбільш яскраво відбиває риси народного світобачення. У більшості фразеологізмів фіксуються прояви національної культури. За словами В. Телія, фразеологія – це “дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість” [9, 9].

Лінгвокультурний аспект наукових студій передбачає вивчення наслідків впливу на мовну систему звичаїв, обрядів, вірувань, побуту, загальної культури й менталітету етносу. Останнім часом саме цей аспект фразеології привертає увагу все більшої кількості лінгвістів (див. праці М. Алефіренка, А. Вежбицької, Д. Гудкова, Д. Добровольського, В. Жайворонка, М. Ковшової, В. Костомарова, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, В. Телія, В. Ужченка та ін.).

Актуальним залишається вивчення діалектної фразеології, оскільки вона є “засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу” [4, 52]. Саме цим, напевне, можна пояснити тенденцію в усьому світі до пошанування діалектів, і, відповідно, посилення уваги мовознавців до проблем, пов’язаних з діалектами. “У розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає (реліктові риси), і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою” [2, 4].

Основне завдання лінгвокультурологічного напрямку дослідження діалектної фразеології – виявити засоби відтворення “мови” культури в змісті діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО).

Мета статті – описати лінгвокультурологічну специфіку ДФО в художніх текстах. Джерелом дослідження послуговували твори українських письменників кінця XIX – поч. XX ст., а саме: Леся Мартовича, Василя Стефаника, Гната Хоткевича, Марка Черемшини.

Пізнання культурної історії народу через мову художньої літератури досить продуктивне. Художній текст як образна модель світу є невичерпним джерелом інформації про культурно-історичний досвід народу, конденсатом культурної пам’яті чи традиції, яка відклалася у свідомості народу.

Письменник – носій і творець національної культури мови. Використовуючи загальнонародну мову свого часу, він добирає, комбінує і відповідно до свого творчого задуму об’єднує різноманітні засоби словника національної мови. Світогляд письменника акумулює вибір зображальних засобів [6, 8].

У народній мові черпали красу і силу слова кращі українські письменники. Саме в ній відбито характер народу, спосіб його мислення, релігійні й міфологічні уявлення, народні звичаї та традиції, які склалися протягом багатьох століть і освячені віками. Українська мова, як відомо, відзначається багатством і яскравістю ДФО, які надають їй глибоко оригінального національного характеру. Це знайшло своє відображення й у творах західноукраїнських прозаїків. Щодо багатоманітності відтінків думки, картинності, глибини закладених емоцій, виразності, дотепності, діалектна фразеологія, відтворена у творах письменників, є взірцем майстерності у створенні мовних характеристик персонажів, підкреслює їх національні риси, традиції.

Національно специфічними є ті ДФО, які віддзеркалюють характерні особливості культури й побуту, народні звичаї, символіку. Сюди можна віднести ДФО, компонентами яких є назви предметів національної культури: *присів гайдука* (гайдук – народний танець; присядка в танці [1, 4], *аркана пішла* (аркан – гуцульський чоловічий танець [1, 18]). Український народ протягом століть створював самобутню культуру, яка відбиває його багатогранне життя. Одним із найцінніших скарбів є танцювальне мистецтво. У побутових танцях відбиваються істотні риси українського народу: волелюбність, героїзм, завзяття, винахідливість, дотепність і т. ін.: *Аді, видите, їмстечки, я дїправди чуюся легким, але однако траба би мені ще зо три скрипці та й з десять флюяр, аби я присів гайдука на підлозі* [13, 200]. *Іноді чоловік ще такий легкий, що й аркана пішов би* [13, 200].

Щодо традицій, звичаїв, обрядів та ритуалів, то вони в своїй першооснові належали до релігійно-магічних явищ, оскільки люди вірили, що за їх допомогою можна отримати бажаний

результат. Скажімо, щоб досягнути поставленої мети, люди просили за це в Бога за допомогою молитов: *Стали бадіки хреститися та дякувати госпідкові, що полегшив їм їх неволю, зіслав їм надію, як веселичку на небі [13, 154]. – Молися за мене, най мене бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо тьи спечу у вогні, як пацюка, бо меш три дні попів за своїм богацтвом згортали [8, 133].*

У творах активно використовується запевнення, божіння – відфраземне слово **бігме**, взяте із клятвеного лексикону, – це божіння, що означає *Бог мені свідок, бачить Бог – Бог (Big) ме!* – перший склад від *мені*. У художніх творах згадуваних письменників функціонує саме відфразема **бігме**, рідше **бігме Боже**, що свідчить про збереження традицій пращурів і віру у вищу, надприродну силу: *Не годна-сми, любєтка, бігме-сми, не годна [13, 82]. – Ой людоцьки! Шо-м нинька виділа! – співає яка молодиця. – На панськїм коровами орут – і бігме Боже не брешу [11, 36]. Пшелуський зробив великі очі. – Підняв таку тушу, як Дідушка, однією рукою? Із сином? – Ає... Бігме Боже... Самий-сми вигів. Та й оці всі вигіли [11, 364].* Словник буковинських говірок за ред. Н. Гуйванюк фіксує подану відфразему зі значенням “*Йй богу*” [7, 31]: *Анничка на це борзенько залепетала: – Бігме, паноченьку, правду вам кажу. Дай господочку милосердний, аби я з осего місця не рушилася, аби мені руки покрутило, аби мені ноги відоймило, аби мені очі повилазили, аби мені мову умкло, як брешу. Бігме, паноченьку, ізбридив собі та й заслаб [5, 10]. Не траба мні тепер на світі, бігме, не траба; аді, киньте ми грани межі очі! [13, 111]. Бігме, так говорив... хуч спитайте... А вже тоді два сторожі – ой дурне-е... Боже, Боже... Вже йк не дав Госпідь розуму, то мовч. Ліпше мовч. А вни... Ек роздєпили хаву, то оден одно скаже, другий додаст [11, 275]. То в старого, бігме, такий розум, як у дитини. – Не дурно якис вігадав, шо в старого дитинчий розум [8, 42].*

Як стверджує В.Д. Ужченко, великий культурно-національний потенціал мають фразеологізми, що містять соціолінгвістичні, етнографічні та країнознавчі характеристики. Отже, ключ до розуміння етнокультурного коду, носіями якого постають народні фразеологізми, лежить у відтворенні тих етноситуацій, що їх вербалізують у словесно-знаковій формі фразеологізми, описуючи сутність предметного ряду таких етноситуацій [10, 224].

За звичаями розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. У давнину широко побутували різні народні повір'я і пов'язані з ними звичаї, шептання-примовляння, угадування, віщування, ворожіння... Таке своєрідне втілення світовідчуття і світосприймання наших предків у рухи і дії, сповнені чарами первинної народної поезії, пісні, сміху, природного гумору, дотепу, жартів, служило зміцненню взаємин між людьми, виробленню своєрідного тлумачення зв'язку людини з природою. З поховальними обрядовими діями пов'язана ДФО *сходитися на грушку* (грушка – ігри при небіжчикові (переважно молоді) [1, 49]: *Легіні і дівчата сходилися на “грушку” / Уклякали коло тіла, відшіптували молитви, а потому борзо смуток скидали і в хоромах гралися жмурка... [13, 65].* Отже, “з правіку давнього ховаються гуцульськими присілками давні звичаї справляти веселі ігри та забави біля померлого... Бо ж за померлими годиться плакати, жаліти, добрі вчинки згадувати, а тут все навпаки. Найбільші сміхотворці й дотепники влаштовують ігри-забави, щоб веселість царила в хаті прощання, щоб небіжчик легко й весело ступав “у потойбічне життя” до своїх предків...” [3, 241-242].

Формування фразеологічного фонду кожної мови безпосередньо залежить від обставин історичного, культурного та соціального розвитку суспільства, від особливостей матеріально-побутового та духовно-звичаєвого життя народу. Переважна кількість діалектних фразеологізмів, засвідчених письменниками, становить їх виразну територіальну ознаку та вказує на реалії життя народу, принаймні для вказаного часу, наприклад: *ходить льонтом, бути в супрязі, тримати сервус, іти / піти (пускати, викликати) на бубен (бубень), іти в дат, іти на симбрілю (цимбрілю)* та ін.

ДФО *іти / піти (пускати, викликати) на бубен (бубень)* означає те, що під час продажу речей з торгів били в бубон, щоб скликати покупців. Подана ДФО пов'язана з тривожними хвилинами в житті людей. Удари в бубон сповіщали селянина про біду, про те, що він залишається без майна, а найголовніше – без землі та свійських тварин, що майже співпадало із загибеллю людини, оскільки одвічна мрія селянина – мати власний наділ, власне поле. Душа українця хліборобська, тому споконвіку він працює на землі. Лишитися без землі означало для селянина втратити сенс життя. У гуцулів спостерігається особливе ставлення до землі та свійських тварин, бо “весь добуток гуцула в маржині. Без неї гуцул ніщо, з нею – все” [12, 31]: *Заліз у банок, рат не поповнив; та не пішло все господарство на бубен / Пішло [5, 35]. Спит на присні та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцтуют, вже б'ют печьитки, вже на бубень викликают [8, 81].*

Зауважимо, що не всі ДФО можуть стати носіями національно-культурної інформації. Найбільший інтерес становлять такі ДФО, національна культура в котрих відбивається через зв'язок з культурно-національними символами, стереотипами. Слова-символи, функціонуючи в складі

ДФО, створюють властиве народів світобачення і національний колорит. Наприклад, у широкому плані кожна українська фразеологічна одиниця, що містить позначення *сім* та похідні від нього, так чи інакше опосередкована уявленнями про міфологізований характер числа. Цифра *сім* – символічне святе число Всесвіту, що відіграє велику роль у народній та релігійній символіці народів усього світу. Значення числа *сім* у світосприйманні українського народу фігурує в компонентному складі ДФО та передає узагальнене значення останньої, верхньої межі відліку: *Паничі сердилися на дідову заблудливість, а дід впевняв їх, що і вони будуть забувати, коли сьомий хрест переступлять, – а відбираючи ключ, завйокав на сиві коні і від'їхав* [13, 194]. *А я му кажу, що не хочу, бо дедю маю злобного – ме на мені шкіру до сім раз ізтегати* [12, 65]. *Та з мене мій сім шкур ізпустит, ек му не принесу чірвоних* [11, 60]. *То до сегого коліна буде їх так душити, а як семе коліно мине та й нема моці вже / То кара, люде, сему кістку аж карати* [8, 150].

Отже, вивчення української діалектної фразеології в художніх творах належить до важливих завдань сучасного мовознавства, оскільки дає багатий матеріал для опису національної культури через особливості сприйняття і закріплення у мові надбань суспільства, традицій, звичаїв та відтворення їх за допомогою пам'яті. Процес розуміння й оцінювання діалектних фразеологізмів як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу, духовної культури.

Список використаних джерел

1. Гуцульські говірки : Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1966. – 347 с.
3. Зеленчук М. Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині: ігри та забави при померлому / М. Зеленчук // Діалектологічні студії. – Львів, 2003. – С. 241–247.
4. Кононенко В. І. Етнологічні засади вивчення української мови / В. Кононенко [Текст] // Українська мова в освіті : Зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 43–56.
5. Мартович Лесь Твори / Лесь Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 428 с.
6. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : Підручник / В. М. Русанівський. – Київ : АртЕк, 2002. – 424 с.
7. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
8. Стефанік В. Повне збір. творів : у 3-х т. / Василь Стефанік. – К., 1949. – Т. 1. – 377 с.
9. Телия В. Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 286 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закладів / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
11. Хоткевич Г. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 2004. – 392 с.
12. Хоткевич Г. Камінна душа : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 1981. – 295 с.
13. Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.

Анотація: у статті на матеріалі художніх творів Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини описано лінгвокультурологічну специфіку діалектних фразеологічних одиниць, з'ясовано, що вони є джерелом лінгвоукраїнознавчих відомостей, проаналізовано їх національно-культурні компоненти.

Ключові слова: фразеологізм, діалектна фразеологічна одиниця, художній текст, лінгвокультурологія, культурно-національна конотація.

Summary: The article, based on fiction of West-Ukrainian writers of the late XIX – early XX centuries, such as Les Martovych, Vasyl Stefanik, Gnat Khotkevych, Marko Cheremshyna, describes the cultural linguistic peculiarities of dialect phraseological units, i. e. effects of rituals, beliefs, way of life, general culture and mentality of the ethnic groups on the language system.

It was discovered that dialect phraseological units in artistic texts are a source of information on cultural studies; the author analyzes their national and cultural components that are treasury of many-sided life of people: their historical memory, ethnic and cultural traditions, national identity, invaluable working experience, strength of mind, pain and anger, sorrow and joy.

It is noted that dialect phraseological units, reflecting long process of cultural development of the people in its semantics, record and communicate – from generation to generation – cultural settings and stereotypes, symbols and patterns. Words-symbols, functioning as a part of such units, create peculiar national worldview and character.

The author stresses that the semantics of dialect phraseological units is closely related to the background knowledge and practical experience of linguistic identity, to cultural and historical traditions of the people.

Attention is focused on the need to study Ukrainian dialect phraseology in artistic texts, because it gives a wealth of material to describe the national picture of the world due to the nature of perception and fixture of attainments of society, traditions, customs in language and their reflection with the help of memory.

The author makes a conclusion that dialect phraseological units, used in artistic texts, allow the writer to convey peculiarities of world perception of certain nation; that is why understanding of the interaction of language and culture through dialect phraseology will help deepen linguistic and cultural aspects in the study of Ukrainian phraseology.

Key words: *idiom, dialect phraseological unit, artistic text, cultural linguistics, cultural and national connotation.*

Отримано: 21.01.2015 р.

УДК 070: 808.2: 81'271

Дзюбак Н.М.

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОМИЛОК

Когнітивна діяльність людини безпосередньо пов'язана із мовою, мовленням, комунікацією. На зв'язок мови із процесом пізнання нового, розвиток знань людини про світ на основі відповідних психологічних процесів свого часу звернули увагу психологи, психотерапевти, мовознавці та методисти. Ці питання знайшли відбиття у працях зарубіжних дослідників В. Гумбольдта, І. А. Бодуена де Куртене, Дж. Лакоффа, Р. Лангакера, Р. Джекендоффа, Ч. Філлмора, Л. Талмі, А. Гольдберга, Дж.Тейлора, Ж.Фоконьє та ін. Роль когніцій у становленні одиниць різних мовних рівнів розглядали О.О. Потєбня, Л.Г.Зубкова, Н.А.Кобриня та інших. Однак мало хто із них звертав увагу на відхилення, що виникають під час пізнання людиною дійсності, та їх наслідки у мові, мовленні, спілкуванні.

Мета нашої наукової розвідки – на основі аналізу мовленнєво-когнітивної діяльності людини, визначити особливості породження відхилень, які ми будемо трактувати як когнітивні помилки. Для досягнення мети вважаємо за потрібне виконати такі *завдання*: 1) визначити взаємозв'язки пізнання, мислення та мовлення як процесів, що є складниками когнітивної діяльності людини; 2) на основі аналізу наукової та навчально-методичної літератури розглянути підходи до природи та особливостей когнітивних відхилень; 3) з'ясувати вплив когнітивних відхилень на мову та мовлення.

Основою методології когнітивної лінгвістики стали теоретичні досягнення психолінгвістики. Саме психолінгвісти обґрунтували думку, що людське мислення має невербальну природу. Воно реалізується за допомогою універсального предметного коду. Базовими одиницями цього коду є концепти – своєрідні одиниці кодування. Впорядкована сукупність концептів у свідомості людини утворює його концептосферу. Людське мислення базується на ґрунті концептосфери, що складається із концептів – своєрідних квантів знання, які постійно змінюються і оновлюються.

Концепт має цілком визначену структуру, що ґрунтується на польовому принципі і складається із чуттєвого образу, інформаційного змісту та інтерпретаційного поля. Структура концепту не жорстка, однак необхідна для його існування і входження до концептосфери. Вона залежить від національних, соціальних, групових та індивідуальних особливостей суб'єкта (суб'єктів) пізнання.

Мова – один із засобів доступу до свідомості людини, його концептосфери, до змісту і структури концептів як одиниць мислення. У процесі пізнання людина засвоює великий обсяг інформації, але не усі ці знання потребують вербалізації. За допомогою мовних знаків людина кодує лише ту частину інформації, яка є найбільш важливою і комунікативно затребуваною. А отже, «знаки мови лише пунктир на просторі концептуальних смислів» [1, 23], за допомогою яких можна пізнати і експлікувати значну частину концептуального змісту людської свідомості.

У разі комунікативної необхідності концепт може бути вербалізований різними способами (лексичними, фразеологічними, синтаксичними тощо) і за допомогою цілого комплексу мовних